

Етноніми українців

Етноніми українців — сукупність самоназв ([ендоетнонімів](#)) і назв, що використовуються іншими народами ([екзоетнонімів](#)), [українського народу](#) впродовж його існування.

В [етнічній історії українців](#) можна виділити ключові етнооб'єднуючі назви за останні 2000 років:

1. [Анти](#), [Склавіни](#) (IV–VII)^{[1][2]};
2. [Дуліби](#) (VI–VII)^[2];
3. [Слов'яни](#) VII—XI ст.: [поляни](#), [волиняни](#), [деревляни](#), [уличі](#), [тиверці](#), [білі хорвати](#), [дреговичі](#), [сіверяни](#)^[1];
4. [Русини](#) ([руси](#), [русь](#), державні утворення — [Київська Русь](#), [Руське Королівство](#), [ВКЛ](#), [Руське воєводство](#)) X—XX ст.^[3];
5. [Козаки](#) ([черкаси](#), [посполиті](#) державне утворення — [Гетьманщина](#)) XVI—XVIII ст.^[4];
6. [Українці](#) (державні утворення — [Гетьманщина](#), [УНР](#), [Українська держава](#), [УРСР](#), [Україна](#)) XVII—XXI ст.

Зміст

- 1Русь
- 2Русини
- 3Рутени
- 4Роксолани
- 5Козаки
- 6Черкаси
- 7Малороси
- 8Українці
- 9Примітки
- 10Джерела та література

Русь^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Русь \(етнонім\)](#)

Раннім етнонімом українців була назва [«русь»](#)^{[3][5][6][7][8]}. Згідно з [Норманською гіпотезою](#), Руссю в [середньовіччі](#) називали вихідців зі [Скандинавії](#) (сучасної [Швеції](#))^[9]. Відповідно до цієї гіпотези, походження етноніма «русь» зводиться до давньогерманського слова Róþsmenn або Róþskarlar — «веслярі^[10], мореплавці»^[11] і до слова «руотсі/роотсі»^[12] у [фінів](#) і [естонців](#), що означає їхніми мовах Швецію^{[13][14]}, і яке, як стверджують деякі лінгвісти, мало перетворитися саме в «русь»^[12] при запозиченні цього слова в слов'янські мови^[15]. Існують також [слов'янська](#), [сармато-іранська](#) та [інші гіпотези](#) походження терміну «русь».

У праці [«Книжка»](#) 1598 року українського православного полеміста [Івана Вишенського](#), згадується «русь» як одна із самобутніх [православних](#) націй, поряд із [греками](#), [албанцями](#), [сербами](#), [болгарами](#), [москвою](#) та іншими:

«и на полудне и полночи каждый отмѣнный своим голосом зовомый язык, а меновите греци, арапи, сѣверани, серби, болгаре, словяне, арабанаши, мултяне, богданци, москва и наша **русь**, — толко «християнин»^[16]

У 1598 році у творі «Відпис на листа в бозі превелебного отця Іпатія»^[17] український письменник-полеміст [Клірик Острозький](#) згадує «русь» як один з народів, поряд із москвою, греками, [поляками](#), [волохами](#), [німцями](#):

«Бы далъ Богъ отцу владыце побывати въ Кримѣ, въ Перекопѣ и у Очаковѣ, обачиль бы тамъ, яко **Русь**, Москва, Грекове, Поляцы, Влоши, Нѣмцы — всѣ неволницы байрамъ татарскій одностайне съ Татарами обходити по неволи мусятъ»^[18]

Русини^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Русини](#)

Одним з історичних етнонімів українців було слово «русини». Ця назва українців проіснувала до кінця [XVIII](#) ст., а на західноукраїнських землях — і в [XIX](#) — на поч. [XX](#) ст. Дотепер частково збережена в [Закарпатській Україні](#)^[19].

Спочатку вживалося тільки в однині — русин ([дав.-рус.](#) роусинъ), як похідне від форми множини «русь». Як самоназва слово «русин» виникло в Україні та Білорусі, на відміну від [Росії](#), де самоназвою стала [прикметникова](#) форма [«русский»](#). Форма множини русини виникла в XVI столітті^[20], вона вживалася щодо українців та [білорусів](#) разом (для протиставлення їх «Москві», [«москвитинам»](#)) або тільки щодо українців (для відрізнення їх від [«литвинів»](#) — русинів із [Великого князівства Литовського](#))^[19].

Найраніший приклад вживання етноніма «русини» у множині відзначений в [1501](#) році в статутній грамоті [Белзького воєводства](#):

Частокротъ **Русиновъ** земянь того повѣту нагабали о древо бартне, о соснове и о дубове^[21].

Із книжним варіантом «русини» співіснувала розмовна форма [«руснаки»](#), яка найдовше зберігалася на Закарпатті та Лемківщині. У [Габсбурзькій монархії](#) «русини» (нім. мовою Ruthenen) стало офіційною назвою всіх українських підданих цієї держави. Із розвитком української [національної свідомості](#) самоназви «русини» на [Заході](#) і «малороси» чи «руські» на [Сході України](#) були витіснені самоназвою «українці». У Галичині періоду між двома світовими війнами польська влада нав'язувала застарілий на той час термін «русини», щоб заперечити український характер корінного населення. Українська інтелігенція [Пряшівщини](#) тепер вживає визначення [«русини-українці»](#) для підкреслення належності закарпатської гілки до всього [українського народу](#). Натомість ідеологи русинської окремішності поширюють словосполучення «русини і українці» та впроваджують вигаданий ними етнонім «карпаторусини», щоб зобразити Русинів ([«карпато-русинів»](#)) окремим народом. Таку тенденцію відображає назва кафедри української і русинської філології Вищої педагогічної школи в м. [Ніредьгаза](#) ([Угорщина](#))^[19].

Рутени^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Рутени](#)

Рутéни ([лат.](#) *Rutheni, Ruteni*) — [латинізована](#) форма назви [русини](#), [українці](#) та [білоруси](#)^[22], а також етнічних груп українців у [Австро-Угорській імперії](#)^[23].

Спершу [рутенами](#) називали одне з [кельтських племен](#) у [Галлії](#). Західноєвропейські автори вже з [XI](#) ст. (Августинські аннали за 1087) почали використовувати його на позначення населення [Київської Русі](#) згідно із середньовічним звичаєм надавати невідомим раніше народам

назви неіснуючих на той час античних етносів. У джерелах XV—XVII ст. визначення «рутени» часто застосовували щодо українців та білорусів (або лише до українців — у випадках, коли білорусів зараховували до [«ЛИТВИНІВ»](#) — «Lithuani»). У такому сенсі це поняття протиставлялося [«МОСКОВИТАМ»](#), тобто росіянам. Залежно від контексту слово «рутени» могло мати різне значення — етнічне, територіально-політичне або [«конфесійне»](#) (щодо людей «грецького» обряду на Сході Європи — [православних](#) і [греко-католиків](#)). У середньовічній [німецькій](#) мові «рутени» перекладалось як «Reussen», пізніше — як «Ruthenen», а в [англійській](#) — як «Ruthenians». Похідним від «рутени» словом «рутенці» [М. Драгоманов](#), [І. Франко](#), [М. Павлик](#) та їхні однодумці таврували консервативно налаштованих [галичан](#), лояльних підданих [Габсбурзької монархії](#)^[22].

У 1572 р. найвидатніший португальський поет [Луїш де Камоенш](#) в [«Лузіадах»](#) (III:11), в описі європейських народів згадує русинів-рутенів^{[24][25][26]}:

Живуть між морем, дивні, й Танаїсом Entre este mar e o Tánais vive estranha
Рутенець, московит, лівонець теж, Gente: Rutenos, Moscos e Livónios,
Сармати родом; за Геркінським лісом Sármatas outro tempo; e na montanha
У Польщі маркоманів ти знайдеш. Hircínia os Marcomanos são Polónios.

Роксолани^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Сарматизм](#)

У [Речі Посполитій](#) у рамках сарматського міфу (див. [Сарматизм](#)) Роксолани — уявні предки [руської шляхти](#). Ідеологом цієї візії був [Станіслав Оріховський](#). Він, використавши етнографічну номенклатуру [Північного Причорномор'я](#) із творів античних авторів та [Матвія з Міхова](#), ототожнив русинів із [Роксаланами](#). Звідси в літературі, починаючи з [XVI](#) ст. і аж до [XX](#) ст., термін «роксолани» вживали як синонім «русинів» (українців), а [Роксоланією](#) називали [Русь-Україну](#).^{[27][28]}

Козаки^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Козаки](#)

Черкаси^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Черкаси \(етнонім\)](#)

Черкаси — [екзонім](#) українських козаків у [Московській державі](#) з [XV](#) до початку XIX століття для [українських козаків](#)^{[29][30]}, пізніше — будь-яких українців [Гетьманщини](#), [Слобідської України](#) тощо. Один з варіантів запозиченого з [тюркських мов](#) слова «черкес/черкас/черкіз», яким називали у першу чергу [адигів](#).^[31] не пізніше поч. [1660-х](#) рр. у книжній російській мові з'являються синоніми до «черкасів»: «малороссийских городов жители» і «малороссийский народ» («малороссияне» — не пізніше поч. [1720-х](#) рр.), також «украинцы».^[32]

Верхня хронологічна межа вжитку — [1817](#) рік (указ про козаків-українців на [Оренбуржчині](#)). «Черкасів» у ранні часи

могли зрідка протиставляти «козакам», у пізні — «малоросіянам». Набувала назва і станового характеру ([рос. «черкасы экономические и отписные»](#))^[31].

Малороси^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Малороси](#)

Етнонім українців у [Російській імперії](#)^[33]. До входження [Козацької держави](#) під [протекторат Московського царства](#), після [Переяславської ради 1654 року](#),^[34] цей термін, як етнонім не вживався, натомість вживалася назва [русини](#)^[35].

Незважаючи на всі потуги царських чиновників, штучна назва «Малоросія» в Україні не прижилася і ніколи не вживалася серед простого народу.^[36]

Згодом цей термін почав набувати образливих рис, як позначення меншовартості, в порівнянні з етнонімом [великороси](#)^{[37][38][36]}.

Українці^[ред. | ред. код]

Докладніше: [Українці](#)

Етнонім «українці» вперше фіксується наприкінці [XVI](#) ст. у документах, присвячених [козацькому повстанню Наливайка](#)^[39].

У [1590 р.](#) вперше у вітчизняній [історіографії](#) ввів до політичного словника назву [«український народ»](#) — [руський шляхтич](#), доктор теології, церковний та суспільно-політичний діяч Речі Посполитої [Йосиф Верещинський](#), виводивши її етнополітичним змістом^{[40][41][42][43]}.

У першій половині [XVII](#) ст. [«українцями»](#) називали послів на [сеймах Речі Посполитої](#) від [Київського](#), [Брацлавського](#) і [Чернігівського воєводств](#)^[44]. У козацьку добу «українцями» позначали мешканців козацьких політій^{[45][46][47][48]}.

У другій половині [XVII](#) ст. етнонім «українці» широко використовувався [гетьманами України](#) і [козацькою старшиною Війська Запорозького](#), народ називали «українцями», [«народом українським»](#)^[49], а Україну — своєю [вітчиною](#)^{[50][20][51][52][53][54]} — в [Гетьманщині](#), [Слобожанщині](#) і [Запоріжжі](#). У [1672 р.](#) у [Бучацькому договорі](#) було зазначено [польською мовою](#) та [турецькою мовою](#) існування [України](#), української [державності](#)^[55].

Спричинили ж утвердження назви «українці» як [ендоетноніма](#) події [Козацької революції](#) середини [XVII ст.](#) і виникнення на території тодішньої власне України [Гетьманської держави](#) (офіційна назва — Військо Запорозьке). Саме відтоді термін «українці» поступово поширився як

самоназва серед жителів козацької України. Утвердження ж терміна «українці» та похідних від нього («люди українські», «український козако-руський народ» і особливо часто — «народ український» як назви [руського](#) населення козацької України фіксується із 70-х років [XVII ст.](#) Однак паралельно використовували й назву «русь» / «русин», «русини», яка, на відміну від регіональної назви «українці», була ендоетнонімом усього народу. З переміщенням на початку [XVIII ст.](#) правобережних козацьких полків на [Лівобережжя](#), туди ж змістився й новий регіональний етнонім «українці». Під дією офіційного російського справочинства, яке ввело термін «малоросіяни», самоназва «русини», («руснаки») поступово витіснилася. Цьому сприяла й поява нового регіонального етноніма «українці».

У [XVIII—XIX ст.](#) термін «українці» поширився серед населення Лівобережжя як регіональний етнонім.

На [Правобережжі](#), яке до [1793—1795](#) років залишалося під владою Речі Посполитої, давня етнонімічна назва «русин» побутувала й надалі^[20].

Не відразу утвердився як назва всієї країни і термін «Україна». Загалом до поширення топоніма «Україна» на територію української держави як її власної назви (та витіснення давньої назви «Русь») призвів ряд причин, головною з яких стала монополізація Російською імперією давньоруської спадщини і неможливість для [української інтелігенції](#) ефективно цьому протистояти в умовах відсутності власної державності. Саме тому українська інтелігенція в часи становлення модерної української нації взяла на озброєння назви «Україна», й «українці», з якими була пов'язана героїка славного [козацького](#) минулого. Піднесення українського національного руху почалося з першої половини [XIX ст.](#) Цьому сприяла й та обставина, що [українське національне відродження](#) започаткувалося саме на землях [Східної України](#), тобто власне України, де ще живою була пам'ять про славне козацьке минуле, а тутешнє дворянство виступало прямим спадкоємцем [козацької старшини](#). Саме тут, у середовищі нащадків козаків, українська інтелігенція ([М. Максимович](#), [І. Срезневський](#), [О. Бодянский](#), [М. Костомаров](#), [М. Драгоманов](#) та ін.) почала використовувати назву «Україна» для позначення всієї країни, а термін «українці» — як загальноукраїнський ендоетнонім, на противагу витісненому на Наддніпрянщині і Лівобережжі дією російської офіційної влади етноніма «русь» / «русин», «русини»^{[20][56]}.

[Тарас Шевченко](#) хоч і не послуговувався в своїх творах терміном «українці»^[20], але вживав назву «український народ», як наприклад, на своєму малюнку [«Дари в Чигрині 1649 року»](#):

*Із Царяграда, із Варшави і Москви, прибували послы з великими дарами єднати Богдана і **народ Український** уже вільний і сильний. Султан, окрім великого скарбу прислав Богданові червоний оксамитовий жупан на горностаєвій хутрі кшалт княжої - порфіри, булаву і шаблю, одначе рада (окрім Славного лицаря Богуна) присудила єднати Царя Московського^[57].*

або у повісті [«Близнюки»](#) 1855 року:

Це Успенська церква, прославлена в 1654 році прийняттям присяги на вірність московському цареві Олексію Михайловичу гетьманом Зіновієм Богданом Хмельницьким зі старшинами і з депутатами всіх станів **народу українського**^[58].

Тарас Шевченко широко використовував назву «Україна». А зважаючи на його вплив на різні верстви українців, унесок Т. Шевченка в поширення цієї назви важко переоцінити^[20].

Остаточно утверджується самоназва «українці» в [Наддніпрянській Україні](#) після подій [Української революції](#) 1917—1920 років.

У [Галичині](#) та [Буковині](#) етноетнонім починає поширюватися з кінця [XIX століття](#), під час підйому [українського національно-культурного руху](#)^{[20][59]}.